Pärekaton teko

Reijo Korpela

Ikäisilläni maalaisilla lienee kaikilla jokin muistikuva pärekattotalkoista. Itse muistan hämärästi olleeni sitomassa pärenippuja köyden päähän, jonka sitten isommat pojat hinasivat ylös katolle. Tunnelma oli mukaansatempaava ja miehet riehakkaalla tuulella. Suomi-Filmi on ehkä myös myöhemmin muokannut näitä varhaislapsuuden muistikuvia. Huolimatta merkittävästä rakennusteknisestä ratkaisusta tuohilauta- tai olkikaton syrjäyttäjänä, pärekaton syntyhistoria ei ole kovin tarkasti dokumentoitu.

Pärekaton historia on korkeintaan parinsadan vuoden pituinen. Kukoistuskausi ajoittuu vuosien 1850–1950 väliin. Toki kattoja tehtiin myöhemminkin satunnaisesti, mutta tuskin juurikaan enää 1970-luvulla. Haastattelemani henkilöt esittivät aikoinaan myös varsin erilaisia arvioita siitä, koska rakennusten kattaminen nykyisin tunnetuilla päreillä olisi alkanut ja koska se loppui.

Vanhojen rakennusten ja rakennustapojen rehabilitaation myötä pärekattojen näytösluontoinen teko ”tapahtumana” alkoi yleistyä reilu vuosikymmen sitten, ja nykyjään likipitäen jokaisessa maaseutunäyttelyssä ja kylätapahtumassa sytkyttää ainakin yksi pärehöylä tai kylätoimikunnan miehet naulaavat kilvan päreitä paikalle rahdatun lahon ladon katteeksi. Pärekattojen teon elpyminen tapahtui valitettavasti vasta siinä vaiheessa, kun useimmat pärekattomestarit olivat jo manan mailla. Itselläni oli onni kasvaa ympäristössä, jossa näitä taitajia vielä oli. Tietoni ja oppini olen saanut pääasiassa edesmenneeltä isältäni, kirvesmies ja puuseppä yli 60 vuoden ajan. Toki muidenkin kylän ukkojen jorinoita olen surutta hyödyntänyt vuosien mittaan. Teksti perustuu näihin tarinoihin ja omaan kokemukseen 15 katon teosta. Tämän lisäksi olen muutamaan kattoon toimittanut pelkästään päreet käyttöohjeineen. Lisävalaistusta ja olemassa olevan tiedon tarkennusta löytyy museoviraston rakennushistoriallisen osaston Korjauskortistosarjassa julkaisemasta ”Pärekatto”-vihkosesta[1].

Kuva 1. Pellillä katettu lato.

Suunnitteluvaihe

Monessa pihapiirissä on vielä jäljellä alun perin päreillä katettuja rakennuksia, lähinnä latoja, aittoja, jopa riihiä. Useimmiten alkuperäisestä pärekatosta on jäljellä vain ruoteet ja perstuneet päreet, joiden päälle on rakennettu huopakatto. Sittemmin muotiin tulivat erilaiset jätepeltikonstruktiot maisemaa pilaaman (kuva 1). Onneksi näin, koska tämän seurauksena alla olevat alkuperäiset ruoteet ovat yleensä säilyneet priimakuntoisina, ja niitä voidaan hyvin käyttää uusien päreiden naulausrimoina. Itse käytän näitä alkuperäisiä käsin veistettyjä ruoteita aina kun se on mahdollista. Uusiokaton alta paljastuvan, huonossakin kunnossa olevan pärekaton jäänteiden tarkastelu auttaa aloittelevaakin katon tekijää oivaltamaan, mistä on kyse ja miten katto tehdään.

Kuvat 2 ja 3. Pärehöyläystä Haapaniemessä 1980-luvulla. Höylämestarina Lehtolan Matti, altaottajana Korpelan Jaakki.

Mikäli ei ole kysymys entisöimisestä, vaan aikomuksena on kattaa täysin uusi rakennus, kannattaa ruoteet sahauttaa paikallisella sirkkelisahurilla, mielellään valmiiksi kuivahtaneesta puusta. 32 × 75 mm:n rima antaa tukevan pohjan päreille, vaikka kattotuolit olisivat harvemmassakin. Niin kuin ne usein ladoissa ovat. Räystäille 32 × 100 mm:n rima antaa komiamman säväyksen. Rimoituksen voi tehdä etukäteen, mutta jos haluaa altapäin siistin katon, ruoteet kannattaa katonteon edistyessä naulata juuri päreen yläreunan alle, jolloin päreiden yläpäät eivät jää roikottamalla rumentamaan sisänäkymää. Menetelmä on hieman hitaampi, mutta näin katosta tulee paitsi kauniimpi, myös tukevampi.

Katon tekoon ei juurikaan kannata ryhtyä suin päin, vaan yhden tai kahden, jopa useammankin vuoden tuumailun ja jahkailun jälkeen. Tuumailun ohessa värkit kannattaa joka tapauksessa pikkuhiljaa hankkia valmiiksi työmaan läheisyyteen, niin talkooväen aika ei haaskaannu odotteluun projektin sitten alkaessa.

Päreiden hankinta

Päreitä voi nykyään jopa ostaa. Ostaminen jääköön kuitenkin hätäratkaisuksi: pärepuiden valinta, kaataminen sekä päreiden höyläys vaikuttavat katon kestävyyteen yhtä lailla kuin varsinainen katon teko.

1. Pärepuut

Suomessa katontekoon soveltuvat ja käytetyt puut ovat mänty, kuusi ja haapa. Todennäköisesti tässä

yleisemmyysjärjestyksessä. Itse olen viimeaikoina käyttänyt pelkästään kuusta. Tämä ei kuitenkaan perustu kovin vahvaan näyttöön kuusen erinomaisuudesta, eikä omakaan tutkimukseni [2] osoittanut eri puulajeista tehtyjen kattojen kestävyydessä mitään eroja. Ehkä käyttöä voi perustella parhaiten isäni kommentilla: ”Sitä puuta käytetään, mitä metässä sattuu kasvamaan”.

2. Puun valinta ja kaatoaika

Pärepuuksi soveltuu vain ensiluokkainen, suoraan kasvava puu. Pystyssä hyvältä vaikuttava puu voi kuitenkin kaadettuna osoittautua kierteiseksi tai lengoksi, eikä näin ollen sovellu päreiden tekoon. Kuusta raaka-aineena käytettäessä tämä on tärkein vaihe koko prosessissa. Höyläysvaiheessa oppii arvostamaan puun valintaan uhrattua aikaa. Puut kaadetaan tammikuussa nousevan kuun aikaan. Tätäkin perustotuutta ovat jotkut puuasiantuntijat yrittäneet viime vuosina väheksyä. Voi olla, että helmikuukin käy. Missään tapauksessa kesällä kaadettua puuta ei pidä päreiden tekoon käyttää, ellei halua uusia kattoa 10–15 vuoden kuluttua.

Puut varastoidaan mielellään lähelle tulevaa rakennuspaikkaa kuorellisina odottamaan kevättä. Kuoriminen, pölkyttäminen sekä päreiden höyläys onnistuu parhaiten keväällä ja alkukesällä. Höyläämineen kannattaa ajoittaa niin, että päreet voidaan kutakuinkin saman tien latoa katolle. Jos päreet pääsevät kuivumaan, ne tuppaavat halkeilemaan naulatessa, mikä ei ole hyväksi katon kestävyydelle. Kuivumaan päässeitä päreitä on ”elvytetty” kastelemalla suolavedellä. Kaadetut puut kannattaa kuoria ennen päreiden höyläystä. Päreitä voi toki tehdä kuorimattomastakin puusta, mutta näin tehty katto on kovin törkyinen ja kerää myös muuta roskaa pitäen katon alituiseen kosteana ja nopeuttaen sen lahoamista. Kuoritut rungot pätkitään 50 cm:n mittaisiksi. Mielellään mahdollisimman tasamittaisiksi ja suoraan sahaten. Jossain päin Suomea käytetään myös 40 cm:n mittaisia päreitä. Makuasia. Tosin, jos katto tehdään nelinkertaisena, käytetään yleensä 40-senttisiä päreitä.

Päreiden teko

Päreet höylätään vain tyvipölkyistä: oksaisia pölkkyjä ei kannata höylätä; tuloksena saa tosin hyviä syttyjä, mutta ei kattopäreitä. Päreitä tehtiin alun perin pelkästään käsin lohkomalla tai repimällä. Tällä tekniikalla tuotos ei luonnollisestikaan riittänyt kovin isojen pinta-alojen kattamiseen. Vasta pärehöylän keksiminen loi edellytykset suuren kappalemäärän valmistamiseen. Miesvoimin käytettäviä pärehöyliä tiedetään olleen ainakin jo 1860-luvun jälkipuoliskolla. Pian yleistyivät vesivoimalla toimivat höylät. Tällainen perinnehöylä on nähtävissä myös toiminnassa valtatie 66:n varrella Virroilla. Oma höyläni on esimerkki nykyaikaistetusta, eli traktorikäyttöisestä mallista. Todennäköisesti se oli omistukseeni siirtyessään, 1980-luvun alkupuoliskolla, Töysän ainoa toimiva pärehöylä.

Kun kuoritut pöllit ovat hieman kuivahtaneet ja sitkistyneet (muutama päivä tai viikko) on pärehöyläyksen aika. Tämä on kohtalaisen tarkkaa hommaa (kuvat 2 ja 3). Paras päre on < 5 mm paksu tasainen liuskale. Vanha sanonta on, että päreitä tulee ”viisi tuumalta”. Höylän terän pitää olla kunnossa. Jos pölleissä on vähääkään hiekkaa tms, on terä hiottava vähän väliä. Myös terän asentoa on usein säädettävä puulaadun mukaan. Tästäkin syystä on hyvä käyttää kerrallaan yhtä ja samaa puulaatua. Säätöinstrumentit on oltava koko ajan käden ulottuvilla. Mitä hitaammalle höylän saa säädettyä ja mitä pienemmässä kulmassa pöllin saa höylättyä, sitä parempi päre.

Kattaminen

Pärekaton teon mullisti höyläystekniikan kehittymisen ohella naulojen teollinen tuotanto. Oman ”urani” alkuaikoina pärekattonauloja saattoi löytää kirpputoreilta ja vanhojen sekatavarakauppojen varastoista. Rautakaupoissa niitä ei ollut. Kyselyihini vielä 80-luvun lopullakin sain yleensä säälivän, ymmärtäväisen hymyn kera vastaukseksi: MITÄ? Useimmiten myyjä ei ollut kuullutkaan moisesta tuotteesta, jotkut vanhemmat tiesivät, ettei niitä enää kukaan valmista. Nyt ainakin maaseutukaupoissa (mm K-Rauta, Alavus) on hyllytavarana varsin hyvin pärekatontekoon soveltuvia 1,7 × 45 mm kirkkaita nauloja. Olen kuullut, että jopa ohuempiakin on saatavissa. Tätä paksummat naulat halkaisevat päreen, eikä niitä tulisi käyttää.

Vaikka pärekaton tekoon usein liittyykin pientä urheiluhenkisyyttä, kannattaa tiettyjä turvallisuusnäkökohtia ottaa huomioon. ”Liian selviä miehiä ei saa katolle päästää” on esimerkki huonosta asenteesta. Kannattaa tehdä kunnon tellingit (kuva 4). Räystäänteko on tarkkaa hommaa ja onnistuu paremmin, jos ei tarvitse koko aikaa pelätä putoamista. Muutenkin tellingeiltä käsin pystyy hyvin naulaamaan lapetta jopa yli metrin matkalta.

Kuva 4 Haapaniemen torppa Töysässä. Talo noin vuodelta 1870, katto vuodelta 1989.

Räystäs

Räystäs rimotetaan joko täysin umpeen tai rimojen välit jätetään auki parin sentin verran tuulettumisen parantamiseksi. Ensimmäisen naulausriman ulkoreunaan tuuman verran ulospäin naulataan tukeva topparilauta, jota vasten päreet ladotaan (kuva 5). Näin räystään reunasta tulee viivasuora ja rakenne ei myöskään koskaan valuta vettä katon sisälle. Huolimatta huolellisestakaan sahaajasta, eivät päreen alapäät yleensä ole täysin suoria. Päreet ladotaan niin että rivin alareuna on suora, riippumatta mihin asentoon päre sitten kattoon asettuu. Ensimmäinen rivi päreitä ladotaan vierivieren mahdollisimman tiiviiseen ”nurinpäin”. Näin saadaan räystääseen vielä lisää jämäkkyyttä; roikottava räystäs ei ole kaunista katseltavaa. Vasta seuraava kerros, joka tehdään puolikkaista tai 1/3 päreistä ladotaan syiden mukaan oikein päin ja myös limittäin ainakin 2–3 cm mennessä päällekkäin. Kolmas kerros tehdään jälleen täyspitkistä päreistä aloittaen vastakkaisesta suunnasta.

Lape

Kun nämä kolme kerrosta on tehty, alapäät tiiviisti topparirimaa vasten, päästään ”riiaamaan” ensimmäistä kertaa: ohjauslautana käytettävä suora lauta nostetaan 15–16 cm räystäältä ja seuraava pärerivi ladotaan tätä vasten, jälleen aloittaen toisesta suunnasta, mistä edellinen rivi. Tämä yksinkertaisuudessaan on systeemi ja näin jatketaan aina harjalle saakka, jolloin tuloksena 50 cm:n päreitä käytettäessä on kolminkertainen kate. Rakennusvaiheessa ehkä ajoittain häirinneet vinoudet ja epätasaisuudet muodostavat nyt harmonisen kauniin kokonaisuuden (kuva 4). Vedenpitävyys säilyy kolmisenkymmentä vuotta. Harjan suhteen ei

Kuva 5. Kirjoittaja naulaamassa räystästä, tässä vaiheessa vielä tietämättömänä oikeasta tavasta aloittaa katon teko.

kannata olla turhan tarkka: ”ei katto koskaan harjalta vuoda” tietää vanha kansa. Sitä paitsi pienet vinoudet tai puutteet harjalla voi hyvin peittää hieman leveämmillä harjalaudoilla.

Päätyreunojen tekemiseen on useampia vaihtoehtoja. Päreet voidaan latoa nauluurimojen päihin asti ja harjalautojen naulaamiseen liittyen tehdään myös tuulilaudat päätyihin. Lopputulos on siisti ja helppo tehdä. Perinteisempi ja ehkä hieman vaativampi menetelmä on tuulilautojen naulaaminen paikoilleen ruoteiden päihin jo ennen päretystä. Päreet lyödään suoraan näihin tuulilautoihin. Isoissa talkoissa en suosittele tätä tekniikkaa, se on lähinnä isännän tai ainakin talon oman väen hienostelua pienemmissä rakennuksissa.

Rakennustapa vaikuttaa luonnollisesti päreiden menekkiin. Oma kattamistyylini vaatii 66 pärettä neliölle. Kun pinometristä tulee noin 1000 päretä, riittää se 15 m^2:lle. Summittainen laskelma on hyvä tehdä etukäteen ja höylätä vain kulloiseenkin

Kuva 6. Isäni tarkastamassa savusaunan kattoa 1990-luvun alussa.

kattoon tarvittava määrä päreitä. Päinvastoin kuin esimerkiksi punaviinin, päreiden varastointi ei paranna niiden laatua.

Pärekaton teko on itse asiassa helppoa. Rakennusoppaassa vuodelta 1946 ei varsinaista kattamista käsitelty juuri lainkaan, koska ”jokainen suomalainen osaa sen” [3]. Tänä päivänä pärekaton tekoon ryhtyminen vaatii ehkä hivenen ennakkoluulottomuutta, uskallusta ja viitseliäisyyttä. Nykyaikaiset kattorakenteet ovat toki nopeampia tehdä ja kestävämpiä. Toisaalta, onko kauniin perinteisen rakenteen uusiminen 30 vuoden välein siltikään niin kovin suuri uhraus maalaisidyllin säilyttämiseksi?

Tärkeitä asioita kauniin ja kestävän pärekaton teossa:

- älä käytä oksaisia tai muuten viallisia päreitä
- satsaa laatuun
- huolehdi siitä, ettei yksikään päre tule syiden vastaisesti kattoon (lahoaminen alkaa muutaman vuoden sisällä)
- konsultoi jotain, joka tietää... (kuva 6)

Kiitokset

- Niille lukuisille talkoohenkisille ystäville ja kylänmiehille, jotka ovat edesauttaneet Haapaniemen rakennusten pärettämisessä.
- Niille lukuisille kollegoille ja päätoimittajille, jotka vuosien varrella ovat kannustaneet ja painostaneet minua kirjoittamaan tämän katsauksen.
- Vesalle ystävällisestä avusta kuvien valinnassa ja työstämisessä julkaisukuntoon.

Kirjallisuutta

1. Caven O.,: Pärekatto. Museoviraston Korjauskortisto. 2002
2. Korpela R., Protection from flooding with a layer of shingles: Techinical considerations and long-term effects. 21st Congress of Scandinavian Association of Paediatric Surgeons. 1996.
3. Mandelin W., Jokamiehen rakennusopas omakoti-ja talkoorakentajille. Suurtalkoot ry:n toimeksian-nosta. 1946

Reijo Korpela
Harrastelijaentisöijä

Kuvat kirjoittajan kokoelmista